

Питання кримінального процесу й організації судово-прокурорських органів

21. Судова статистика // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 6 (94). – С. 38-43.
22. Тацій В.Я. Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 3-23. 23. Тищенко О.І. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту: проблеми обрання та оскардження в досудовому провадженні по кримінальній справі. – Х.: ФІНН, 2008. – 176 с. 24. Філін Д.В., Янович Ю.П. Общечеловеческие ценности и принципы уголовного процесса // Сб. крат. тез., докл. и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, вып. проф.-преп. составом Укр. юрид. акад. в 1992 г. – Х.: Укр. юрид. акад., 1993. – С. 138-140.

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕСЕ УКРАЇНИ **Беспалько И. Л.**

В роботі звертається увага на необхідність визначення особливостей діяльності загальноприйнятого принципу гуманізму в кримінальному процесі України. Розглядаються положення, що складають даний принцип. Пропонується чітке його визначення. Звертається увага на необхідність його нормативного закріплення.

Ключевые слова: принцип гуманізму, мораль, охорона прав і свобод людини і громадянина.

PRINCIPLE OF HUMANISM IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE **Bespalko I. L.**

In this work the attention has been given to necessity of the determination of the peculiarity of action of the generally accepted legal principle of humanism in the criminal procedure of Ukraine. The positions composing this principle have been considered. The clear definition of the principle of humanism in criminal has been proposed. The attention has been to the necessity of its normative fixing.

Key words: principle of humanism, morals, protection of human and citizens rights and freedoms.

Надійшла до редакції 08.11.2010 р.

УДК 347.97/99 (477)

Л.М. Москвич, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Сьогодні судові системи існують в історичних умовах досягнутого рівня соціально-економічного розвитку конкретних держав. Історія становлення й

розвитку є унікальною як кожної держави, так і її судової системи як складника механізму організації державної влади. Досліджуючи етапи еволюції суспільства,

можемо відстежити також і поступове формування інституту суду й судової системи. Як доречно висловився видатний російський учений В.О. Ключевський, минуле цікавить людей не тому, що воно пройшло, а тому що залишило по собі певні наслідки.

Серед розмаїття організаційних форм і судових процедур спостерігаються певні закономірності, які дозволяють визначити наслідки функціонування судових органів, що діяли в давнину, в середньовіччя, за часів новітньої історії людства. Певним історичним аспектам виникнення й розвитку суду присвятили наукові роботи Є.С. Алісієвич, А.П. Бутенко, А.Ф. Изварина, В.А. Карташкін, О.В. Мартишин, І.Л. Петрухін, Н.Є. Покровський, С.Л. Рогожин, Н. Рулан, В.М. Савицький, М.Л. Ентін та ін. У даній публікації ми також спробуємо простежити еволюцію судової системи й визначити момент її інституціонально-правового оформлення.

Як вбачається, колишні форми, методи, способи й засоби відправлення правосуддя з тим чи іншим ступенем коригування здатні забезпечити підвищення ефективності сучасних і майбутніх організаційно-правових форм судової системи. Ось чому саме у з'ясуванні загальних та специфічних закономірностей еволюції судового способу

розв'язання спорів і полягає доцільність вивчення історичного розвитку такого організаційно-правового механізму захисту прав і законних інтересів членів суспільства, як суд.

Потреба в особливій процедурі врегулювання спорів пояснюється в першу чергу неминучістю й систематичністю виникнення в суспільстві конфліктних ситуацій. Спосіб їх вирішення третьою, незаангажованою стороною починає свій відлік з моменту зародження людської цивілізації. Сьогодні судовий спосіб розв'язання спорів визнається основним елементом його структури.

У науковій правовій літературі існує чимало гіпотез щодо початку відліку цього способу вирішення соціальних конфліктів — від утворення світу до виникнення права й держави. Прихильники однієї точки зору вважають, що це лише наперший погляд образ суду пов'язується виключно зі сферою позитивних правових відносин, дуже часто асоціюючись саме із сучасним правознавством. Реальність, яка по-різному відбивається у буденній свідомості, коли ми чуємо слово «суд», становить собою одну з граней того складного феномену, який уже хоча б за своїм віком можна зрівняти із цивілізацією взагалі. По суті, він організовує одну з осново-

положних систем останньої, позбувшись якої людство втратило б одну з фундаментальних координат свого історичного шляху. Існує багато прикладів того, яким чином різні грані суду зумовлювали мінливу структуру суспільства, його ієрархію, типи влади, духовності тощо. Сутність і функціонування суду пов'язані з підвалинами культури й цивілізованості (в найширшому значенні цього слова) як специфічного засобу організації людського буття, майже завжди зорієнтованого на ті чи інші релігійні, метафізичні та інші змісти й цінності. Наявність судової практики в суспільстві розглядається як скоординована соціально значуща діяльність.

Вважаємо, що викладена точка зору має право на життя, адже дійсно кожному з нас прекрасно відомі такі метафори, як «суд серця», «суд розуму», «суд суспільної думки», «суд історії», «Божий суд», «суд сумління», «суд часу» та ін. Вони аж ніяк не стосуються спеціально уповноваженого органу держави, але це й не проста гра слів. Якщо ми звернемося до тієї чи іншої епохи в історії будь-якої культури, майже завжди знайдемо переважання якоїсь метафори суду. Наприклад, словосполучення «суд громадської (суспільної) думки» й «суд Божий» указують на певний тип ідейно-морально-

го обґрунтування права судити інших, що базується на відповідній групі цінностей — релігійних і соціоцентричних. Іншими словами, сам феномен суду може бути оцінений як специфічне суспільне явище.

Інші дослідники розглядають суд виключно крізь призму офіційно встановленого органу, основним призначенням якого є розв'язання правових конфліктів. Таку позицію вони аргументують наступним. *По-перше*, для людської спільноти, яка знаходилася на додержавній сходинці розвитку, характерним було примирне посередництво з притаманними рисами, що дозволяли вважати цю діяльність судовою в сучасному розумінні. *По-друге*, предметом судового розгляду виступало порушене право, отже, суд міг виникнути лише після виникнення останнього. *По-третє*, сутнісною ознакою судового процесу є його правова регламентація, що також свідчить про первинність права стосовно суду. *По-четверте*, суд є необхідним елементом державного механізму, а судові вирішення спорів є основною внутрішньою функцією держави поряд з іншими, значить, інститут суду є похідним від держави.

Зазначені позиції, безумовно, є досить обґрунтованими, але, не зупиняючись докладно

на аналізі суттєвих характеристик судової діяльності, підкреслимо, що цей вид діяльності, з нашого погляду, є результатом виключно людської творчості: судовий спосіб вирішення спорів з'явився на потребу суспільства в незалежному (сторонньому) розв'язанні соціальних конфліктів; людьми ж була сформульована й закріплена в законах чи інших приписах процедура судового розгляду. Звідси робимо висновок: відлік часу зародження інституту суду слід робити від періоду організації суспільства. Інша річ — простежити ґенезу суду, а потім і його перетворення на самостійну, цілісну, єдину, незалежну судову систему.

Практика судової діяльності формувалася протягом практично всієї історії розвитку суспільства. Ще історія Давнього світу свідчить, що судова функція перш ніж перейти в руки держави здійснювалася то в магічній, то в арбітральній формі. Як правило, вирішувалися спори носіями верховної влади – вождем племені, фараоном, шаманом, які ототожнювали у своїй особі найвищу справедливість і Божий дар. Наприклад, у Стародавньому Єгипті такою фігурою був фараон, іменем якого і здійснювалося правосуддя. А в Стародавній Греції вождь племені — басилей — був наділений необ-

меженою владою над життям і власністю одноплемінників. Широко практикувалося родоплемінне правосуддя й у формі так званих загальних зборів роду (племені). Організовував і вів такий процес його вождь (старійшина), а вердикт суду виносився іменем роду (племені). Вироки й рішення виносилися на підставі традицій і родоплемінних уявлень про мораль і справедливість, що супроводжувалося певними магічними й ведичними ритуалами. Приміром, у Стародавній Греції при вирішенні конфліктів часто зверталися за допомогою до оракулів, у Давній Київській Русі — до язичного бога Перуна і т.п. Як бачимо, ще в ті часи були закладені основні засади інституту суду: по-перше, вирішувати спір повинна третя (стороння) особа; по-друге, вона повинна мати абсолютний авторитет, а її рішення членами племені сприймалося як безумовно справедливими.

Розвиток державності супроводжувався ускладненням механізму розв'язання спорів у суспільстві. Найбільш відомими формами удосконаленого суду стали ареопаг і суд геліастів у Стародавній Греції — прообрази сучасного суду присяжних. Дослідники-історики відмічають, що функція вирішення приватних конфліктів тривалий час

знаходилась у сфері місцевого самоврядування в Стародавньому Єгипті, Вавілоні, в асирійців і в багатьох африканських племенах.

У Давньоруській державі, як зазначалося в церковних уставах Володимира I і Ярослава Мудрого, великі князі доручали відправлення правосуддя княжим суддям, які зазвичай були княжими намісниками або особами, яким доручалося виконання судових функцій. Деякі вчені вбачають у зазначеній організації судочинства зародження принципу професіоналізму судової діяльності.

Епоха Середньовіччя характеризувалася запровадженням інквізиційних засад у правосуддя. Інквізиційні процеси були таємними, використовувались формальні докази й фізичні тортури, в судах засідали легісти, які тлумачили факти відповідно до норм канонічного права. У ті часи спосіб відправлення правосуддя був пов'язаний безпосередньо з державним устроєм, у якому сам суддя творив і тлумачив закон. Як справедливо зазначає М.І. Клеандров, відповідній добі розвитку суспільства відповідає певний механізм правосуддя в його організаційно-правовому оформленні. Науковець робить обережний висновок: чим більш розвину-

тим є суспільство, тим більш розгорнута в ньому судова система, а значить, і складніший механізм правосуддя [1, с. 6].

Із часом правосуддя стає однією з найважливіших функцій держави. Як підкреслював засновник теорії соціальних систем німецький соціолог і юрист Ніклас Луман, виникнення судової системи пов'язано з потребою держави й суб'єктів правовідносин у створенні можливості попередити насильницьке вирішення спорів у комунікаційній формі [3, с. 36]. На переконання М.О. Колоколова, вирішення конфліктних ситуацій між суб'єктами суспільних відносин на засадах норм права, яке здійснюється спеціально уповноваженими органами державної влади, у всі епохи розглядалося як один з пріоритетних напрямків державної діяльності [2, с. 20], тобто виокремлювалася державно-правова ознака судової системи.

Особливий внесок у становлення інституту судової системи зробила концепція Ш.-Л. Монтеск'є, якою були виокремлено 3 основних принципи організації й діяльності суду в демократичному суспільстві: народне начало, незалежність від політики і професіоналізм [4, с.78]. Зазначені принципи послужили підґрунтям для формування основних стандартів у царині правосуддя, сприйнятих пізніше багать-

ма прогресивними державами.

Отже, викладене надає можливість відповісти на ключове запитання: як, коли й за яких обставин здійснилось оформлення інституту розв'язання соціальних конфліктів у такий організаційно-правовий механізм, як судова система? На нашу думку, відправною точкою для відліку часу зародження судової системи в Україні саме як самостійного соціально-правового явища слід вважати сприйняття державою (закріплення в ст.6 Конституції) ідеї поділу влади. Саме відокремлення судової гілки влади, створення умов для незалежного здійснення її виключних повноважень через відповідно оформлену систему органів і є початком заснування цього правового механізму держави. Як вважає І.Л. Петрухін саме зі сприйняттям принципу поділу влади ототожнюються судова система і судова влада [6, с. 51]. І.Б. Михайловська справедливо, з нашого погляду, уточнює, що ця система стає судовою владою, коли вона наділяється відповідними можливостями впливу на інші гілки влади, стає елементом системи стримувань і противаг, що перешкоджає узурпації всієї державної влади якоюсь однією з її гілок [6, с. 17].

Зазначимо, що в конституціях держав одного лише декларування принципу поділу

влади, і принципу верховенства права при відправленні судових процедур недостатньо не тільки для становлення незалежної судової влади, а й для створення дійсно самостійної й самодостатньої судової системи. Остання віддзеркалює особливості організації судової влади країни, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в механізмі державної влади, накопиченому досвіду й певним традиціям. У той же час вести мову про абсолютну тотожність понять «судова система» і «судова влада» не можна, тому вважаємо за доцільне наголосити на їх розмежуванні.

На емпіричному рівні в державно-організованому суспільстві судова влада постає у виді системи органів (посадових осіб), які вирішують юридичні справи, що мають правові наслідки. Однак тільки організація судів і регламентація правил розв'язання конфліктів ще не є свідченням наявності такого феномену, як судова влада. Іншими словами, – «система судових органів» і «судова влада» – поняття не тотожні. Судова влада неможлива без судової системи, але за наявності системи судових органів не можна стверджувати, що в даній державі існує судова влада.

Як вважає російський дослідник В.В. Єршов, зовнішня схожість цих соціальних категорій підсилюється тією обставиною, що й за наявності, й за відсутності судової влади рішення судів мають обов'язковий характер і їх виконання забезпечується державою [5, с. 17]. Стосовно цього ми цілком підтримуємо й І.Б. Михайловську, яка зазначає, що трансформація суду в самостійну й незалежну владну структуру зумовлюється: (а) закріпленням конституційної концепції поділу влади; (б) створенням умов фінансової, матеріально-технічної, кадрової й інформаційно-технічної незалежності судової системи від інших владних структур; (в) формуванням у суспільстві ідеологічної, теоретичної і юридичної передумови необхідності функціонування судової систе-

ми [6, с. 17, 18]. Останню тезу підтримує й М.О. Колоколов, який вважає, що виникненню судово-владних правовідносин повинно передувати створення відповідної сукупності суб'єктів, які серед інших варіантів вирішення конфліктних ситуацій віддадуть перевагу судовому способу [2, с. 51].

Отже, суд, як спосіб вирішення конфліктів, існував майже з самого початку усвідомлення людиною себе як соціальної істоти. Утворення ж *судових систем* стало можливим лише після сприйняття державою принципу поділу влади. Держава ж має бути здатною забезпечити контроль за організацією судів як інструмента державної влади, за здійсненням ними правосуддя й виконанням їх рішень на всій своїй території.

Список літератури: 1. *Клеандров М.И.* Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 534 с. 2. *Колоколов Н.А.* О праве, суде и правосудии: (избранное) – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2006. – 439 с. 3. *Луман Н.* Социальные системы: Очерк всеобщей теории. – М.: Пегас, 1998. – 276 с. 4. *Монтескье Ш.* О духе законов // Избр. произ. – М., 1955. – 400 с. 5. Самостоятельность и независимость судебной власти РФ / Авт. кол.: *В.И. Анишина, В.Е. Сафонов, Г.А. Гаджиев и др.*; под ред. *В.В. Ершова.* – М.: Юристъ, 2006. – 493 с. 6. Судебная власть / Под ред. *И.Л. Петрухина.* – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 547 с.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ Москвич Л.Н.

В статье на основе историко-правового анализа исследуется становление судебной системы как социально-правового феномена. Автор приходит к выводу, что суд, как способ разрешения конфликтов, существовал с момента осознания человеком своей социальной природы. Возникновение же судебной системы стало возможным лишь после признания государством принципа разделения властей.

Ключевые слова: суд, генезис судебной системы, принцип разделения властей.

Formation of the judicial system as social-legal phenomenon is researched in article on base historian-legal analysis. The author comes to conclusion that court as way of decision of a conflict existed since moment of the realization of the person's of social nature. Origin judicial system became possible only after confession of the principle of division of the powers by state.

Key words: court, genesis of the judicial system, principle of division of the powers.

Надійшла до редакції 10.11.2010 р.

УДК 343.163

*Д.І. Пишньов, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ З ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Чинне законодавство України покладає на прокуратуру здійснення нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів усіма громадянами держави. Виконуючи цю місію, прокуратура не лише спостерігає за тим, як втілюються в життя вимоги законів, а й наділена широкими повноваженнями для активного втручання в процес законотворення. Таке втручання, з нашого погляду, повинно виявлятися в різноаспектній її діяльності, яка включає в себе: (а) безпосередньо прокурорські перевірки додержання законів у цілому; (б) аналіз юридичних обставин, що характеризують поведінку громадян і посадових осіб; (в) правову оцінку ситуації;

(г) встановлення причин та умов правопорушень; (д) проведення прокуратурою попереджувально-виховної роботи; (е) своєчасне і правильне реагування на правопорушення; (є) притягнення винних до відповідальності.

Якщо перелічені вище параметри будуть наявними в діяльності прокуратури, то, звичайно, це буде підґрунтям належної протидії правопорушенням. В умовах сьогодення це є нагальним, об'єктивно необхідним, про що свідчать реалії життя. Держава вимушена порушувати проблему запобігання і протидії неправовим вчинкам на перше місце. Велика роль у цьому відводиться прокуратурі, яка разом з інши-